

HZ. ALI'NİN ARAP DİLİNDEKİ YERİ

The Place of Hz. Ali in the Arabic Language

Dr. Seyhan ÖZSOY

Diyanet İşleri Başkanlığı, Doetinchem /HOLLANDA

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5078-905X>

ÖZET

Hz. Ali, Hz. Peygamberin yanında yetişmiş, Arap diline hakim birisidir. Ondan günümüze aktarılan manzum ve mensur birçok rivayetler vardır. Onun üslubu dinleyenleri etkilemiş, sözleri ve şiirleri birçok dile aktarılmıştır. Kültürümüzdeki sözlü ve yazılı edebiyatta önemli bir yere sahiptir.

Hz. Ali'nin Arap diline birçok yönden katkısı olmuştur. Bazı rivayetlere göre Ebu'l-Esved'in nahvin ilk kurallarını tespit ederken ona yol göstermiştir. Sonraki dönemde Nahvin kurallarının tespitinde ilk dönem gramer kitaplarında onun söz ve şiirleri yer almaktadır. Birçok dilci tarafından nahiv konularında istişhad edilmiştir. Dilin kurallarının tespit edilmesinde önemli katkıları olmuştur. Sarf alanında onun önemli bir yeri vardır. Çeşitli vezinlerde kullandığı kelimeler buna örnektir. Onun mu'cemlerin oluşmasında da önemli katkıları olmuştur. Arap dilinin temel mucemlerinden olan en-Nihâye fi garibi'l-Hadis-i ve'l-Eser ve Lisanu'l-Arab adlı sözlüklerde çok sayıda kelimenin açıklanırken Hz. Ali'den gelen rivayetler şahid olarak gösterilmektedir. Onun dini birçok alandaki katkılarının yanı sıra Arap dili alanında da önemli bir rolü bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ali, Arap Dili, Belagat, Filolojik Çalışmalar.

ABSTRACT

Hz. Ali, he was brought up with the Hz. Prophet and was fluent in the Arabic language. There are many verse and prose narrations transferred from him to the present day. His style influenced the listeners, and his words and poems were translated into many languages. It has an important place in oral and written literature in our culture.

Hz. Ali contributed to the Arabic language in many ways. According to some narrations, he guided Ebu'l-Esved while determining the first rules of nahw. In the following period, his words and poems are included in the grammar books of the first period in the determination of the Nahvin rules. It has been istishhad on grammar issues by many linguists. He made important contributions to the determination of the rules of the language. It has an important place in the field of consumables. The words he uses in various meters are examples of this. He also made important contributions to the formation of mu'cems. While explaining many words in the dictionaries called en-Nihâye fi garibi'l-Hadis-i ve'l-Eser and Lisanu'l-Arab, which are among the basic mucems of the Arabic language, the narrations from Hz. Ali are shown as witnesses. In addition to his contributions in many religious areas, he also has an important role in the field of Arabic language.

Key Words: Hz. Ali, Arabic Language, Rhetoric, Philological Studies.

1. GİRİŞ

Hz. Ali, cahiliye ve sadrulislam döneminde yaşamış, Hz. Peygamber'in yanında yetişmiş, yaşadığı dönemde önemli görevler üstlenmiştir. Onun güzel ahlakının yanında vahyin dili olan Arapçayı da ustaca kullanması, dilin anlaşılmasına önemli katkılar sağlaması öne çıkan yönlerinden birisidir. Sözlerindeki derin mana ve üslubundaki güzelliğinden dolayı halk arasında onun sözleri meşhur olmuştur. Onun Arap dilindeki enginliği sonraki dönem dilcileri tarafından fark edilmiş, dilin kurallarının tespitinde ondan faydalanmışlardır.

O'nun, Ebü'l-Esved ed-Düelî'ye nahiv ilmini başlatma konusunda rehberlik ettiği rivayet edilmektedir. Düelî, Arap dilinin kurallarını ilk tespit eden kişilerden biridir. Ayrıca belagatta önemli kişilerden olan Sibeveyhî, İbni Cinnî, Cürcânî, Mütenebbî ve Zemaşşeri gibi birçok dilci ondan etkilenmiştir.

İslami dönem Arap dilinin muhafazası ve yayılması bakımından önemlidir. Nahiv ilminin teşekkül etme döneminde Hz. Peygamber (s.a.v.) başta olmak üzere bazı sahabeler önemli görevler üstlenmiştir. Müslümanlığı kabul edenlere dil ve yazıyı öğretirken çeşitli dil tartışmaları ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Arap dilinin muhafazası, nahiv ilmini tespit etmek için yapılan çalışmalarda Ebü'l-Esved ed-Düelî ismi ilk akla gelmekle birlikte bazı rivayetlerde Hz. Ali'ye kadar dayanmaktadır. Hz. Ali'nin ed-Düelî'ye bazı

temel kuralları öğrettiği ve bunları geliştirmesini istediği, ed-Düeli'nin geliştirerek Hz. Ali'ye sunduğu, rivayetlerde yer almaktadır.

Hz. Ali'nin sözleri ve şiirleri Arap dili kaynaklarında yer aldığı gibi gramer kitaplarında dil kuralları ele alınırken onun söz ve şiirleri referans gösterilmiştir. Bu çalışmada dil ekollerini oluşturan dilcilerin temel eserlerinde ve sonraki dönemde telif edilen eserlerden bazı örneklerle yer verilmiştir. Ayrıca Hz. Ali'nin cümleleri meşhur lügatlerde kelimelerin cümlede kullanımına örnek olarak verilmiştir. Mesela *Lisanü'l-Arab* ve *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser* adlı mu'cemler onun sözlerine en çok yer veren lügatlerdendir.

Arap dilinin ilk tespit edilmesi, ilk dilcilerinin eserlerinde kendisinden nakiller yapılması, kelimeleri cümlelerde kullanımı ve lügatlerin oluşumu gibi birçok alanda katkı sağladığı için Hz. Ali'ye bir dilci diyebiliriz. Onun üslubunun güzelliği de ayrı bir yere sahiptir. Ancak bu çalışmada onun sadece Arap dili çalışmalarındaki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada onun Arap dilinin kurallarının oluşmasında katkısı, sözlükbilimindeki yeri, edebiyatçılar üzerinde onun etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır.

2. HZ. ALİ'NİN ARAP DİLİNDEKİ YERİ

Hz. Ali'nin dile olan katkısı kabul edilmekle beraber bu konuda ayrıntılı bilgi veren eserler sınırlıdır. Günümüzde bu alanda Türkçe çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bundan dolayı doktora çalışmamızı bu konuda yaptık. Geniş bilgi için teze başvurulabilir. Burada bir makale olarak onun Arap dilindeki yerini ele almaya çalışacağız.

Hz. Ali ve Arap dili denince ilk akla *Nehcü'l-Belâga* eseri gelmektedir. Bu eser, hutbe, şiir, mektup, öğüt ve hikmetlerinin bulunduğu bir ansiklopedi mahiyetindedir (Hacımüftüoğlu, 1993: 270-298). Bu eserin mevsukiyetindeki zayıflıktan dolayı biz daha önceki kaynaklara ulaşmaya çalıştık. Klasik dönem dil ve belagat alimlerinin eserlerinde onun çok sayıda rivayetlerine rastladık.

Literatür taramasında Hz. Ali'nin dini ilimlerdeki rolünü belirleyen önemli çalışmalar yapılmasına rağmen Arap dili ve belagatine ait çalışmaların sınırlı olduğunu görmekteyiz. Çalışmamızda Hz. Ali'nin Ebü'l-Esved ed-Düeli'ye rehberliği, nahiv ilminin oluşumundaki etkisi, kelimeleri kullanımı ve lügatların oluşumuna katkıları ele alınacaktır.

Kaynaklarda Hz. Ali'ye nispet edilen sözlerin sayısı hayli fazla olması çalışmanın zorluklarından biridir. Şia dünyasındaki çok sayıda çalışma olmasına rağmen, derinlik ve kaynak bakımından yeterli olmadığı için faydası sınırlı olmaktadır. Bunun yanında Hz. Ali'ye nispet edilen rivayetler, tarih ve siyer kitaplarında ve mu'cemlerde bulunmaktadır. Örneğin *es-Sîretü'l-Halebiyye*, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, *Târihu Bağdâd*, *Târihu Dimaşk*, *Murûcu'z-Zeheb*, *Lisânu'l-Arab*, *el-Kâmusu'l-Muhît*, *Tâcu'l-Arûs* bunlardandır (Mustâvî, 2005: 11).

Yine *Nehcü'l-Belâga* adlı eseri telif eden Şerîf er-Radî'den 75 yıl önce vefat eden Abdırabbih'in (ö. 328/940), el'İkdü'l-Ferîd adlı eserinde önemli miktarda Hz. Ali'ye ait rivayetler yer almaktadır. Şihâbeddîn En-Nüveyrî, Ebu'l-Abbâs el-Kalkaşandî, Ebu'l-Abbâs el-Müberred'in, Ebu'l-Ferec el-İsbehânî'nin eserlerinde Hz. Ali'den nakiller yapılmaktadır (Hutabi, 1971: 6,7).

Kuzâî'nin (ö. 454/1062) *Düstûru'l-Hikem* ve *Me'sûru Mekârimi's-Şiyem* eserinde de bazı rivayetler yer almaktadır. Bu eser tahkik edilmiştir (Kuzâî, 1997). Ayrıca Seyyid Kâşifü'l-Gıtâ'nın *Müstedrekü Nehci'l-Belâga* adlı eseri de *Nehcü'l-Belâga*'da olmayan hutbelerin telif etmiştir (Ali Cündî, 1967:5). Suyûtî de onun alfabetik olarak oluşturduğu *Dürerü'l-Kelim* ve *Gureru'l-Hikem* eserinde ondan nakillerde bulunmuştur. Başka birçok eserde ondan rivayetlere rastlanmaktadır. Ali'nin şiirleri, ilk defa Müstakimzade Sadettin Süleyman tarafından Türkçeye çevrilmiş ve hicri 1312 (miladi 1894) yılında basılmıştır.

2.1. Hz. Ali'den gelen senetler

Hz. Ali'nin Arap gramerinin oluşumundaki payı görmek için ondan gelen senetler önemlidir. Çünkü senet ilmin delilidir, ayrıca ilmin hangi yolla bize ulaştığını, kimlerin ondan etkilendiğini gösterir. Enbârî Hz. Ali'nin ilminin kendisine kadar ulaştığını gösteren bir senet zikretmektedir. Müberred, Sîbeveyhi, Halîl, ed-Düeli gibi dilciler bu senette yer almaktadır. Bu senet, Hz. Ali'yle ilk dönem dilcilerinin münasebetlerini göstermesi yönüyle dikkate şayandır.

Önemli dil ve kıraat alimlerinden olan Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân* eserinde birçok rivayetten on dört isnad Hz. Ali'ye dayandırılır. Senetlerdeki ravi sayısı üç ile altı arasında değişmektedir (Yorulmaz, 2017: 447). Bu da Hz. Ali'nin tefsir, kıraat ilminin yanında Arap dilindeki yerini göstermektedir. Çünkü rivayetlerin onda biri Hz. Ali'ye aittir. Bu eserde Hz. Ali'ye dayandırılan senetlerde Ebu İshak - Muhammed b. Eban el-Kureşi, Muhammed b. Hibbân, Kays, İbn Cabir, Yezid b. Yezid, Naciye b. Ka'b, Ebi İshak, Kays b. Rabi', Ebu Abdurrahman, Kelbi, Meşayih, Ata b. Saib, Muhammed b. Fadl, Galib b. Nuceyh, Ebi Harb b. Ebi Esved, Dâvud b. Ebi Hind, Mendel b. Ali, Ebu Sâlih, Kelbî, Hibbân b. Ali, Ebu İmare, Ziyâd, Âsım b. Damme, Abdullah b. Hayr, Seddî, Mücahid, Hasif isimli ravilerin isimleri yer almaktadır (Yorulmaz, 352). Daha geniş bilgi bu konuda yaptığım doktora çalışmasına başvurulabilir.

Hız. Ali'nin kıraat ilminde de önemli bir yeri vardır. Bu ilimlerin iç içe olduğunu düşündüğümüzde bu alandaki katkıların da Arap diline katkı sağladığı aşikardır. Âsım'ın kıraatından es-Sülemî, Hız. Ali'nin en iyi Kur'ân okuyucusu olduğunu söyler. Kıraat ilminde Hız. Ali'den dört senet yer almaktadır. Bu senetler şunlardır:

1. Âsım, Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Hız. Ali.
2. Ebu Amr, Nasr b. Âsım, Yahyâ b. Ya'mer, Ebü'l-Esved ed-Düelî, Hız. Ali.
3. Kisâî, Ca'fer es-Sâdık, Muhammed el-Bâkır, Ali Zeynelâbidîn, Hasan, Hız. Ali.
4. Hamza, Ca'fer es-Sâdık, Muhammed el-Bâkır, Ali Zeynelâbidîn, Hasan, Hız. Ali (Şen 2009: 524-527).

Bu senetlerden Hız. Ali'den önde gelen birçok kıraat bilgininin rivayette bulunduğunu görmekteyiz.

2.2. Gramer Çalışmalarının Başlaması

Hız. Ali'nin hayatının ilk dönemi belagatin zirvede olduğu döneme rastlar. Arap dilinin gramerleşme süreci de onun yaşadığı dönemde başlamıştır. Onun da bu çalışmalarda payı olmuştur.

Vahiy gelmeden önce Arap dili, doğal ve berraktı. Çevresindeki dillerden etkilenmemiştir. Yıllık panayır lar ve festivallerde kurulan yarışmalar onların edebî seviyelerine katkı sağlamıştır. Arapların daha sonraki yıllarda yabancılarla ilişkileri artınca dillerinin doğallığı bozulmaya başlamıştır. Arap dilini korumak için gramer kuralları tespit edilmeye başlanmıştır (Tantavi, 1119:13-15).

Arap dilinin gramerleşmesinin başlangıcında en meşhur isimlerden olan Ebü'l-Esved-Düelî, Hız. Peygamber (s.a.v.) döneminde iman etmiştir. Daha sonra Basra'ya göçmüş ve orada yaşamıştır. Hız. Ali'nin halifeliğinde yanında yer almıştır. Bir rivayete göre hicri 67 yılında felçten dolayı Başka bir rivayete göre hicri 69'de salgın hastalıktan dolayı vefat etmiştir (Sükkerî, 2009: 11, 12).

Arap dilinin nahiv alanın ortaya çıkışında lahn diye isimlendirilen hataların etkisi olmuştur. Buna Arapların başka kültürlerle etkileşimi yol açmıştır. Ebu't-Tayyib el-Lugavî el-Halebî, Hız. Peygamber zamanından itibaren yabancılarla karşılaşmanın başladığını söyler (Halebî, 1955: 23). Ebu Bekir ez-Zebidî'ye göre fetihlerle birçok şive ve dil birbiriyle karşılaşmasının sonucunda berrak Arapça bozulmaya başlamış, bundan dolayı Arap dilinin irab ilmi oluşturulmaya başlamıştır (Zebidî, 1119, 11). Câhiz'a göre ise dilde ilk yapılan hata, müennes olan kelimenin “s” harfiyle ikinci defa müennes yapılmaya çalışılarak “هذه عُصَاتِي” denmesiyle ortaya çıkmıştır (Tantâvî, 18). Bu da kelime ve cümledeki yanlış kullanımlardan kaynaklandığını göstermektedir.

Zaten Arap dili, şairler tarafından derin bir üslupla pratik hayatta kullanılıyordu. O bölgede yaşayanların gündemindeydi. Kur'ân-ı Kerim'in nuzulüyle taçlanmış oldu. Farklı milletlerin, bu dili öğrenme ve konuşma sürecince bazı yanlışlıklar oluşmaya başladı. Bunlar da bu dilin kurallarını tespitini zorunlu kıldı.

Bu ilmin Ebü'l-Esved ile başladığı genel kabul görmekle birlikte bazı kaynaklar, Hız. Ali'nin de önemli rolünün olduğunu rivayet eder (İbn Fâris, 1910: 17). Hız. Ali, Ebü'l-Esved'e önem vermiş, ona ilim öğretmiş ve onu bu alana yönlendirmiştir. Ayrıca kendisi de cahiliyeden İslami döneme geçişi orijinal üslubuyla uygulamıştır (Akkad, 1967: II/208, 209).

Bazı kaynaklarda da Hız. Ali'nin Arap dilini koyan ilk kişi olduğuna yer verilir. Bu görüşü ez-Zebidî, es-Sîrâfî, İbnu'l-Enbârî, Yâkût ve el-Kıftî, İbn Hallikân benimsemektedir. (Muhtar, 2001: 43). Dolayısıyla Hız. Ali'nin ilk başlattığı plan Ebü'l-Esved'in genişleterek uyguladığı söylenebilir. Çünkü Hız. Ali'nin ed-Düelî ile beraberlikleri bunu kabul etmeyen Ahmet Emin gibi kişilerce bile kabul edilmekte (Ahmet Emin, 2012:

II/285) fâili, mef'ûlu, muzaf, nasb, ref, cer ve cezm konularından bahsettikleri, müzakereler yaptıkları belirtilmektedir. Buna bazı gerekçelerle karşı çıkanlar da olmuştur (Afgânî, 29).

Bazı rivayetlerde Hz. Ali'nin, ed-Düelfî'ye bir kâğıt verdiği, bu kağıtta nahiv ilminin konularına yer verildiği aktarılır. Bu rivayetlerden birisine göre kağıtta şunlar yazılıdır: *فَالِاسْمُ، وَحَرْفٌ، وَفِعْلٌ، وَاسْمٌ، كَلِمَةٌ، وَفِعْلٌ، وَاسْمٌ، كَلِمَةٌ*: “Sözün tamamı isim, fiil ve harften ibarettir. İsim, müsemmadan haber verir. Fiil, bir hareketi haber verir. Harf ise isim ve fiil değildir.” *Harf isim ve fiil sayesinde bir anlam kazanır. نَمْ قَالَ لِي: تَتَّبِعُهُ وَزَدَ فِيهِ مَا وَقَعَ لَكَ، وَاعْلَمْ يَا أَبَا الْأَسْوَدِ أَنَّ* *أردından الأسماء ثلاثَةٌ: ظاهر، ومضمّر، وشيء ليس بظاهر ولا مضمّر. وإنما تتفاضل العلماء في معرفة ما ليس بظاهر ولا مضمّر* “*Böyle devam et ve gördüklerini de ilave et*” dedi. *Bil ki isimler üçtür. Zahir, muzmer olan, bir de zahir ve muzmer olmayan şeylerdir. Bilginler, ne zahir ne de muzmer olan diğer şeyler konusunda birbirine üstünlükleri olur.*” (Özsoy, 2020: 86)

Ebû'l-Esved, hazırladıklarını Hz. Ali'ye sununca *مَا أَحْسَنَ هَذَا النَّحْوِ الَّذِي قَدْ نَحَوْتَ* diyerek çalışmasını takdir etmiştir. Hz. Ali'nin bu sözünde geçen nahiv kelimesinin müştakının nahiv ilmi olarak isimlendirilmesinin sebebi olduğu nakledilir (Enbârî, 18, 19). Bu cümlelerde nahiv ilminin temel kavramları zikredilmiştir. Burada muzmer olmayan diye tercüme ettiğimiz şeyin mübhem isim olduğu düşünülebilir (Enbârî, 5).

2.3. Gramer Çalışmalarının Başlaması

Hz. Ali'nin sözleri ve şiirleri, önemli mu'cemler için kaynak olmuştur. Müellifler, kelimelerin cümlede kullanımları için verdikleri örneklerde Hz. Ali'nin sözlerine yer vermişlerdir. Arapça sözlüklerde tespit edilebildiği kadarıyla onun çok sayıda kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, *Kitâbu'l-Ayn* isimli mu'cemde sekiz kez, *Cemheretü'l-Luga* isimli mu'cemde on iki kez, *Tehzîbü'l-Luga* isimli mu'cemde seksen sekiz kez, *es-Sıhah* isimli mu'cemde on bir kez, *Mekâyis* isimli mu'cemde on kez, *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam* isimli mu'cemde kırk dört kez, *el-Muhassıs* isimli mu'cemde altı kez, *Esâsu'l-Belâga* isimli mu'cemde on kez, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîsi ve'l-Eser* isimli kitapta altı yüz kez, *Lisânü'l-Arab* isimli eserde sekiz yüz elli kez, *el-Mu'cemu'l-Vasît* isimli mu'cemde yirmi altı kez istişhad edilmiştir (Abdulâlî, 2017: 22, 23). Bu önemli sözlüklerde Hz. Ali'nin sözlerinin örnek gösterilmesi onun sarf ilminde ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*'de Hz. Ali'den *حَيَّرَهُ* “haydar” olarak bahsetmiş ve onun şu nazmını istişhad etmiştir (Halil b. Ahmed, 2003: 294). *أَكَيْلُكُمْ بِالسَّيْفِ كَيْلَ السَّنْدَرَةِ* *أنا الذي سمّيتني أمي حَيَّرَهُ* *Yine Kitâbu'l-Ayn'da* *أَكَيْلُكُمْ بِالسَّيْفِ كَيْلَ السَّنْدَرَةِ* “smd” kelimesinin açıklamasında örnek vermiş, Hz. Ali'nin şu sözünü istişhad etmiştir (Halil, 1988: 235): *مَا لِي أَرَأَيْتُمْ سَامِدِينَ*

Sîrâfî *el-Kitâb*'ın şerhinde Hz. Ali'den yaptığı bir istişhad *نحن عصبية* cümlesidir. Bunu cümlede ikinci kelimenin masdar gibi mansub olabileceğini göstermek için zikretmiştir (Sibeveyhi, 1971: 235, 236). *el-Kitâb* adlı eserde *ضروب* kelimesinin ameli işlenirken Hz. Ali'nin Ümeyye b. Mugîre için söylediği mersiye'nin beyti istişhad edilmiştir (Sibeveyhi, 111): *عاقِرٌ إذا أرمِلوا زادا فإِنَّكَ عاقِرٌ*. Bu beyit, *el-Muktadab* ve *Katru'n-Nedâ ve Bellü's-Senâ* eserlerinde de bulunmaktadır (İbn Hişam, 1997: 243).

Sibeveyhi *el-A'ver eş-Şennî*'ye nispet ettiği ancak Hz. Ali divanında bulunan bir şiir şöyledir (Ali b. Ebî Talib, 1985: I/65):

وَهَوْنٌ عَلَيْكَ فَإِنَّ الْأُمُورَ بَكَفِّ الْإِلَهِ مَقَادِيرُهَا قَلْبَيْسَ بِأَتَيْكَ مَنُوبِيهَا وَلَا قَاصِرٌ عَنْكَ مَأْمُورُهَا

el-Muğni'de yer alan bu beyitler *ليس* konusunda istişhad edilmiştir (Sibeveyhi, I/64).

Kunut duasından üç kelimelik bir kısım Sibeveyhi'nin, *el-Kitâb*'ında isim zikredilmeden; İbni Ebi Şeybe'nin Musannef adlı eserinde (İbn Ebî Şeybe, VI/91) yer almaktadır. Bu lafızlar, Suyûtî'nin *el-Camiu's-Sağîr* eserinde (Suyûtî, 1994: IV/27, 28) ise Hz. Ali'ye nispet edilerek zikredilmektedir.

Sa'leb'in Hz. Ali'den naklettiği bir rivayet ise şudur (Sa'leb, 1949: I/12): *قال ابن مسعود: "لَنْ يَغْلِبَ عُسْرُ يُسْرَيْنِ"* *Hakim en-Nisâbü'rî de bunu Hz. Ali'ye nispet etmektedir (Hâkim, II/575). Ferrâ'ya göre, Hz. Ali, ادْبَارٌ kelimesiyle akşam vaktini ادْبَارٌ kelimesiyle ise sabah kılınan 2 rekât namazı kastetmiştir (Ferrâ, III/80).*

İbn Sikkît, *عَدْرَاءُ، لَا كَهْلٌ وَلَا مَوْلُودٌ* kelimesini şerh ederken Hz. Ali'den şu beyti istişhad etmiştir (İbn Sikkît, 2002/115): *وتَحَدَّثُوا مَلَأَ، لِتُصْبِحَ أُمَّتَنَا*

Ebû Hâtim, “smd سمد” kelimesini Hz. Ali'den *مَا لِي أَرَأَيْتُمْ سَامِدِينَ* sözünüyle istişhad eder (Asmaî, 1912: 144).

İbn Mu'tez, Hz. Ali'den şu nakli yapmaktadır (İbn Mu'tez, 1990: 77, 126): *إِنْ أَعْظَمَ الدُّنُوبِ مَا صَغُرَ عِنْدَ صَاحِبِهِ*

Yine ta'riz ve kinaye konusunu işlerken Hz. Ali'nin فَعَاقِلَانِ أَمَا أَنَا وَكَبْشِي فَعَاقِلَانِ sözüne şahit getirir (İbn Mu'tez, 160).

Burada ismini zikrettiğimiz bazı Basra ve Kûfe dilcileri bilindiği üzere Arap dilinin oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Onların eserlerinde Hz. Ali'nin katkılarının olduğu anlaşılmaktadır. Bunların sayısını arttırmak mümkündür. Şimdi biraz daha örnekler vereceğiz:

Nahiv cümlelerinin unsurlarını inceleyen Arap dilinin bir koludur. Nahiv kurallarının tespit edilmesi sürecince Hz. Ali'nin yukarıda belirttiğimiz tasnifinin yapıldığı örneğin *el-Kitab*'da ve *Delâilü'l-İ'câz*'da da kelimenin isim, fiil ve harf olmak üzere ayrıldığını görmekteyiz (Cürçânî, 1995: I/13). Yine önemli bazı gramer kitaplarında onun sözlerinin istişhad edildiğini görmekteyiz. Burada bunlardan bazılarını yer verilmiştir.

Bilindiği üzere haber, cümlede bazen hazfolur. Hz. Ali'nin sözlerini haberin verilen örnekte hazfinin vacip olmadığına şahit gösteren olmuştur. Bunlardan biri Radî Esterâbâdî'dir. O, “eş-Şâfiye ve *el-Kâfiye*” eserlerine yaptığı şerhinde mübtedadın sonra vav harfi gelince haberin hazfinin vacip olduğunu söyler, buna da Hz. Ali'nin رَجُلٌ وَضِيعَةٌ كَلُّ سَوْنُ شَاهِيتْ getirir (Esterêbâdî, I/ 235).

İsmi mevsulden haber yapılabileceğine Hz. Ali'nin istişhad edilen şiirinde أَكِيْلُكُمْ أُمِّي حَيْدَرَهْ İsmi mevsulden haber yapılabileceğine Hz. Ali'nin istişhad edilen şiirinde أَكِيْلُكُمْ أُمِّي حَيْدَرَهْ (İbnü's-Şecerî, 1992: II/42) beyti Zevzenî tarafından şahit getirilmiştir (Zevzenî, 1971: II/297). Hz. Ali'nin Sıffin savaşında Rebî'a kabilesini methettiği şiirden şu beyit taaccüb sigası için şahit getirilmiştir (Murâdî, 2001: II, 889, 890.): رِبِيْعَةٌ خَيْرٌ مَّا أَعَفَّ وَأَكْرَمًا جَزَى اللهُ عَنَا وَالْجَزَاءُ بِفَضْلِهِ

Bu beyitte مَا أَعَفَّ وَأَكْرَمًا mensub zamir veya isim almadığı halde anlam cümledeki yerinden dolayı anlaşılakta herhangi bir eksiklik yer almamaktadır. Murâdî, taaccüb sigasında araya nida lafzının girmesi konusunu ele alırken Hz. Ali'nin أَنْ أَرَاكَ صَرِيْعًا مَجْدَلًا - أَبَا الْيَقْطَانَ sözüne şahit getirmiştir. Bu beyitteki أَبَا الْيَقْطَانَ nida lafzının taaccüb sigasının arasına girmiş, bu kullanım örnek olarak Hz. Ali'den istişhad edilmiştir (Murâdî, II/899).

Radî Esterâbâdî'nin, Hz. Ali'den verdiği bir başka örnek de mef'ul-ü mutlakın amilin hazfedilmesi hakkındaki مَفْعُ الْوَعْدِ عَلَى عَظِيمِ إِحْسَانِهِ وَ تَبَرُّ بَرْهَانِهِ وَ تَوَامِي فَضْلِهِ وَ أَمْتَانِيهِ حَمْدًا يَكُونُ لِحَقِّهِ أَدَاءً cümlesidir. Mef'ul-ü mutlakın amili olan نَحْمَدُهُ fiili hazfolmuştur. Buna rağmen manada bir eksiklik olmamış, bilakis üslup daha veciz hale gelmiştir. Yine mef'ulun leh'in fiil faillerinin ortak olması gerekmediğine Hz. Ali'nin فَأَعْطَاهُ اللهُ النَّظْرَةَ اسْتِحْقَاقًا لِلْسُّخْطَةِ وَ اسْتِثْمَامًا لِلْيَلِيَّةِ sözüne şahit getirmişlerdir (Esterêbâdî, 612).

Esterâbâdî, nakıs fiillerden olan كَانِ nin haberine istisna edatı olan إِلا edatı olmadan و harfi gelebileceğine Hz. Ali'nin قَدْ كُنْتَ وَمَا أَهْدَبَ بِالْحَرْبِ (Esterêbâdî, 751) sözüne şahit getirmiştir. Cümledeki öğelerden biri olan hâl'in amili eğer ismi tafdil olduğunda hâl amilinden sonra gelebileceğine Hz. Ali'nin şahit olarak getirdiği söz şuyledir: وَ اللهُ لِأَبِي طَالِبٍ أَسْنُ بِالْمَوْتِ مِنَ الْطِفْلِ بِئَدِي أُمِّهِ (Esterêbâdî, 670) Bu cümlede hâl'in amili olan أَسْنُ ismi tafdili, zi'l-hal olan ابْنِ أَبِي طَالِبٍ isminden önce gelmiştir.

Temyizle ilgili Hz. Ali'den istişhad edilmiştir. Temyizin cins olmadığına mutabık olması gerekmediğine, müfret olması gerektiğine delil olarak kullanılmıştır. Buna örnek olan sözü şudur: فَطَيَّبُوا عَنْ أَنْفُسِكُمْ نَفْسًا Mutabakat, sayı bakımından uyum demektir (Esterêbâdî, 708). Burada نَفْسًا kelimesi temyizdir, cins olmadığı için müfrettir. Mümeyyez cemi olduğundan dolayı sayı bakımından uygunluğa gerek kalmamıştır. Temyizlerin müfret gelebileceğine bu söz şahit gösterilmiştir.

Mastar amel ederse mamülünün önüne geçebilir. Hz. Ali'nin şu sözü buna şahit getirilmiştir: فَلْتَّ عَنْكُمْ نَبْوَةٌ Mastar, zarf veya şibhi zarf olduğunda mamülünün önüne geçebilir. Hz. Ali'nin sözleri nahiv meseleleri tespit edilirken delil sayılmış, bazı dilciler dilin kurallarını onun sözlerine dayanarak tespit etmişlerdir. Bu onun Arap diline katkısını ortaya koymaktadır.

3. SONUÇ

Arap dilinin ortaya çıkışından bu güne kadar geniş bir literatürü oluşmuştur. İslam öncesinde edebi ürünler kazanmış, İslami dönemde de Müslümanların ilgi odağı olmuş, gramer kurallarının tespit edilmesi dini bir görev olarak kabul edilmiştir. Hz. Ali de bu önemli çalışmaların başladığı dönemde aktif olarak katkı sağlamıştır. Küçüklüğünde aşına olduğu ediplerin üsluplarını İslami döneme ustaca uygulamıştır. Onun Hz. Muhammed'in yanında yetişmesi dil ve üslup konusunda onu yetiştirmiştir.

Hz. Ali'nin dil ve üslubu kabul edilmekle birlikte üzerinde yeterince araştırma yapılmamıştır. Gerek sarf gerekse nahiv alanında onun etkileri olmuştur. İlk dönem dilcileri olan Basra ve Kûfe bilginlerinden,

mucemlerin hazırlanması ve bazı dilcilerin istişadlarında onun sözlerine rastlamaktayız. Bu çalışmada bunlardan bazılarına yer verilmiştir.

Hız. Ali'nin cümle, hutbe ve şiirleri onda büyük edebi yeteneği göstermektedir. Seçtiği kelimeler de dikkate değerdir. O, kendisine yakınlığı anlaşılan Ebü'l-Esved ed-Düeli'yi nahiv ilmini tespit etmesi için yönlendirmiş, bu ilme dair bazı esasları ortaya koymuştur. Bu bilgiler kesin olmasa da birtakım dilciler tarafından önemle üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte onun bazıları tarafından mübalağa yapılarak ele alındığı, kitaplarda onun hakkında yüzeysel birçok bilgilerin tekrarlandığına da rastladık.

Onun kelimeleri ustaca kullanmasına örnek olarak bir konuda aynı vezinde olan kelimeleri sıfatı müşebbehe olarak sıralamasını gösterebiliriz. Çünkü bu, onun kelimelere hakimiyetini göstermektedir.

Hem dil sahasında hem de Arap dili alanında önde gelen isimlerden biri olan Hız. Ali'nin çeşitli yönleriyle incelenmesi gerekmektedir. Çünkü onun kaynaklara bakışında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Dil ve ictihadının tespit edilmesi gerekmektedir. O, "Eğer, akılla olsaydı, mestlerin üstünü değil, altını meshederdim" diyerek naslara bağlılığını ortaya koymuştur. Bununla birlikte illetleri tespit ederek, yer ve zamana göre pratiğe uygulayabilmektedir.

KAYNAKÇA

Ahmed Emîn, *Duhâ'l-İslâm*, Muessesetü Hindâvî, Kahire 2012.

Akkad, Abbas Mahmud, *Abkariyyetü'l-İmam Ali (I-II)*, Kahire 1967.

Ali b. Ebî Tâlib, *Dîvân*, Şarih: Naim Zerzur, Beyrut 1985.

Ali Cündî, Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Muhammed Yusuf Mahcub, *Sec'u'l-Hamâm fi Hikemi'l-İmâm*, Kahire 1967.

Asmaî, Sicistânî, İbni's-Sikkît, *El-Ezdâd*, Beyrut 1912.

Cürcânî, Abdül-Kâhir, *Delâilü'l-İ'câz (Tah. Muhammed Tanci)*, Beyrut 1995.

el-Kuzâî, Kâdı Ebu Abdullah, *Düsturu meâlimi'l-Hikem ve me'sûru mekârimi's-Siyem min kelâmi Emîri'l-Müminîn Ali b. Ebî Tâlib (Tah. Berekât Yusuf Hebbud)*, Beyrut 1997.

Enbârî, Kemâleddîn, *Nüzhetü'l-Elibbâ (Tah. İbrahim es-Sâmura, Ürdün 1975)*.

Nüzhetü'l-Elibbâ fi Tabakâti'l-Üdebâ (Tah. İbrahim es-Samrâî, Ürdün 1985).

Esterâbâdî, Radî, *Şerhu'r-Radi alâ Kafiyeti İbn Hâcib*, Hicr, 1993.

Ferrâ, Yahya b. Ziyâd, *Meâni'l-Kur'ân (Tah. Ahmed Yusuf en-Necâti, Muhammed Ali en-Neccâr, Abdu'l-Fettâh İsmail eş-Şiblî)*, Darul-Mısriyye, Mısır ty.

Gümüş, Sadreddin, "Radî el-Esterâbâdî", *DİA*, XXXIV, İstanbul 2007.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah "Belagat İlminin Gelişmesine Müessir olan Kaynaklar", *AÜİFD*, 1993.

Halebî, Ebu't-Tayyib Abdulvâhid b. Alî el-Lügavî, *Merâtibu'n-Nahviyyîn (Tah. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim)*, Kahire 1955.

Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-Ayn (Tah. Mehdî Mahzûmî, İbrahim Sâmirâî) (I-VIII)*, Beyrut 1988.

Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-Ayn (Tah. Abdülhamid Hindâvî) (I-IV)*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

İbn Ebî Şeybe, Hafız Ebû Bekr, *el-Kitâbü'l-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, Hindistan 1403.

İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ, *es-Sâhibî fi fikhi'l-luga ve Süneni'l-Arab fi kelâmihâ*, el-Mektebetü's-Selefiyye, Kahire 1910.

İbn Hişâm, en-Nahvî, *Katru'n-Nedâ ve Bellü's-Senâ*, Beyrut 1997.

İbn Kâsım el-Murâdî, *Tavzihu'l-Makâsidi ve'l-Mesâliki bi Şerhi Elfiyeti İbn Mâlik (I-VI) (Tah. Abdurrahman Ali Süleyman)*, Dâru'l-Fikri'l-Ârabî, Kahire 2001.

İbn Mu'tez, Abdullah, *el-Bedî fi'l-Bedî*, Daru'l-Ceyl, 1990.

- İbn Mu'tez, Abdullah, *el-Bedî fi'l-Bedî*, Daru'l-Ceyl, 1990.
- İbn Sikkî, *Islâhu'l-Mantık* (Tah. Muhammed Mür'ib), Daru'd-Türâsi ihyâi'l-Arabî, 2002.
- İbnu'l-Kıftî, Ebu'l-Hasan Cemâluddîn Ali b. Yûsuf b. İbâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî, *İnbâhu'r Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât* (I-IV) (Tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1986.
- İbnu's-Şecerî, Hibetüllâh, *Emâlî*, Mektebetü't-Tancî, 1992.
- İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elibbâ fi Tabakâti'l-Üdebâ* (Tah. İbrahim es-Samrâî), Mektebetü'l-Menar, 1985.
- Muhammed el-Muhtar Veledu Ebbah, *Tarîhu'n-Nahvi'l-Arabî fi'l-Meşriki ve'l-Mağrib*, Beyrut 2001.
- Mustâvî, Abdurrahman, *Divân-ı Ali b. Ebî Tâlib*, Dâru'l Ma'rife, Beyrut 2005.
- Neysâbûrî, İmâm Ebû Abdullah, (Zehebî'nin *Telhisî'nin Zeyli*'nde) *el-Müstedrek ale's-Sahihayn* (I-V), Dâru'l-Fikr, 1980.
- Sa'leb, *el-Fasîh*, Kahire 1949.
- Saîd Afgânî, *min Târîhi'n-Nahv ve Usûluhu*, Dâru'l-Fikr, Beyrut ty.
- Saîd Akab Abdulalî, *Merviyyâtü'l-İmâmî'l-Âlî fi Lisâni'l-Arab*, Müessesetü Ulumi Nehcü'l-Belâga, Irak 2017.
- Seyhan Özsoy, *Hiz. Ali'nin Arap Dili ve Belagatine Katkısı* (Basılmamış doktora tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2020.
- Sîbeveyhi, 'Ömer b. 'Osmân b. Kanber, *el-Kitâb* (Tah. Abdusselâm Hârûn), Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1988.
- Sîrâfî, Ebû Said, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, (Tah. Ahmed Hasan ve Ali Seyyid Ali), (I, II) Beyrut 1971.
- Siyam, Nadir, "Ebü'l-Esved ed-Düelî," *El-Mevsûa el-Arabiyye*, II, Dimaşk 2000.
- Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman, *el-Câmi'us-Sağîr* (I-XXI), Daru'l-Fikr, Beyrut 1994.
- Sükkerî, Ebû Saîd Hasan, *Divân-ı Ebü'l-Esved ed-Düelî* (Tah. Muhammed Hasan Ali Yasin), Daru'l-Mektebetü'l-Hilâl, 2009.
- Şemseddin Muhammed ez-Zevzenî, *Şerhu'l-Lübâb*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 1971.
- Şemseddin, İbrâhîm, *Hutabu Emîri'l-Mü'minîn*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1971.
- Şen, Ziya, "Hz. Ali'nin Kur'ân'a Yaptığı Hizmetler", *Hiz. Ali Sempozyumu*, 24-25, 10, 2007, İzmir 2009, 524- 527.
- Tantâvî, Muhammed, *Neş'etü'n-Nahvi ve Târîhu Eşheri'n-Nuhât* (2. Baskı), Dâru'l-Meârif, 1119.
- Yorulmaz, Nilüfer Kalkan, *Hicri İlk Üç Asır Arap Dili ve Belagati Kaynaklarında Rivayet Sistemi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017.
- Zebîdî*, Ebû Bekir Muhammed, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lügaviyyîn* (Tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), Dâru'l-Meârif, Kahire h.1119.
- Zebîdî*, Ebû Bekir Muhammed, *Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Lügaviyyîn* (Tah. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), Dâru'l-Meârif, Kahire h.1119.